

Kırgızistan/Issık Göl-Çiyim Taş Kaya Resimleri*

Oktay Özgül*

Özet

Eskiçağda toplumsal yaşama ait kanıtlar sunan arkeolojik bulgulardan birisi, hiç şüphesiz sanatın ilkel dili olan kaya resimleridir. Tarihin en eski devirlerinden beri, insanlar duygu ve düşüncelerini mağara duvarlarına resmetmişler, kayalara ve taşlara çeşitli tekniklerde (kazıma, pecked, oyma, vurma, boyama ve çizgi) sembolik işaretler yapmışlardır. Bu işaretler geçmiş zaman insanının iletişim dilidir. Kaya resimleri bakımından çok zengin olan Kırgızistan'da 2021 yılı yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz Çiyim-Taş kaya resimleri Issık-Göl iline bağlı Ton İlçesindeki Ak-Ölön köyünden 4 km güneyde bulunmaktadır. Bölge, eski Türk kültürüne ait kurganlar ve kaya resimleri bakımından zengin bir bölgedir. Çiyim-Taş kaya resimleri Çiyim-Taş adını taşıyan bir kayalığın içerisinde birbirinden 400 metre uzaklıkta bulunan iki kayanın üzerindedir. Bazaltik bir ana kayanın üzerinde farklı dönemlere ait olan kaya resimlerinde dağ keçisi, insan figürü, kap-kacak, şaman, yayla avlanan insan ve develerle göç sahnesi gibi tasvirler yer almaktadır. Kaya resimlerinin en önemli özelliği çeşitli dönemlerde yapılmış olmalarına rağmen üslubun bir gelenek şeklinde korunmuş olmasıdır. Kaya resimlerinde bu tasvirlerden başka eski Eski Türk boylarına ait olduğunu düşündüğümüz boy damgaları da yer almaktadır. Oldukça yoğun bir tahribatın gözlemlendiği kaya resimlerinde abartılı boynuzlu dağ keçisi resimleri ve avcı resimleri dönemsel olarak en eski tasvirleri oluştururlar. Çizgisel formda çizilen resimlerdeki teknik farklılıkların belirgin olmasına rağmen boynuzlardaki üslup birliği dikkat çekicidir. Çalışmamızda Çiyim-Taş kaya resim alanının belirleyici coğrafi özelliği ile resimlerin yapım teknikleri, kaya resimlerinin tanımlamaları, tarihlendirilmeleri ve Kırgızistan'ın diğer bölgelerindeki kaya resim alanları ile olan benzerlikleri ve farklılıkları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Kırgızistan, Çiyim Taş, Kaya Resimleri

* Bu çalışma, araştırmacı ve danışman olarak yer aldığımız “Kırgızistan'daki Kaya Resimlerinde Geleneksel Oyun ve Sporların Araştırılması” adlı BAP (2021.GOS.01) projesi kapsamında üretilmiş bir yayındır.

** Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bişkek/KIRGIZİSTAN; oktay.ozgul@manas.edu.kg; Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE, oktay.ozgul@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0575-0436, DOI: 10.37879/9789751756459.2023.3

Kyrgyzstan Chiyim-Tash Rock Paintings

Abstract

One of the archaeological findings that offer evidence of social life in antiquity is undoubtedly the rock paintings, which are considered as the primitive language of art. From the earliest times of history, people have depicted their feelings and thoughts on the walls of caves and applied symbolic marks on rocks and stones using various methods (scraping, pecking, carving, tattoos, painting and drawing). These signs are the communication language of the past. The region is rich in kurgans and rock paintings belonging to the old Turkish culture. Chiyim-Tash rock paintings are on two rocks 400 meters away from each other on a rock called Chiyim-Tash. On a basaltic bedrock, there are depictions of mountain goats, human figures, utensils, shamans, people hunting on a highland, and a migration scene with camels in rock paintings from different periods. The most important feature of the cave paintings is that the style is preserved as a tradition, however; they were depicted in different periods. Apart from these rock paintings, there are also tribal marks that we think belong to the Old Turkic tribes. Exaggerated paintings of a horned mountain goat and paintings of hunters periodically form the oldest paintings. Despite the technical differences of the paintings, depicted in a linear form, the stylistic unity of the horns is striking. This study examines the geographical features of the Chiyim-Tash rock paintings, the methods of paintings, the identification and dating of rock paintings as well as similarities and differences with other rock painting in other regions of Kyrgyzstan.

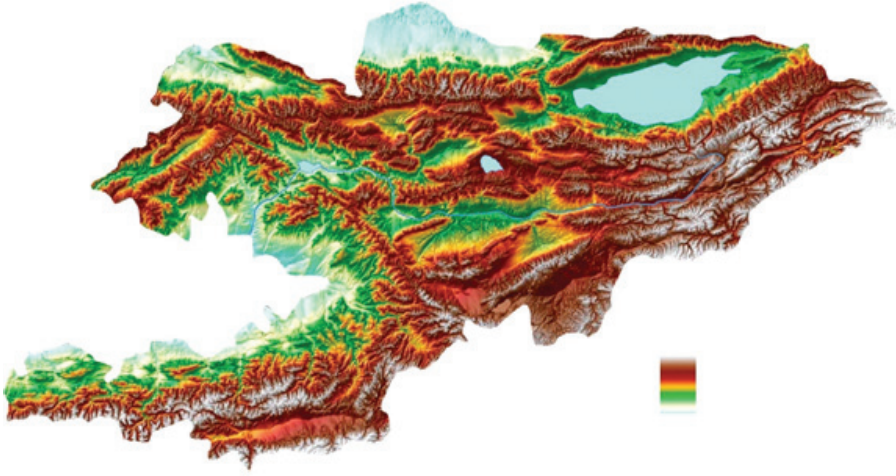
Keywords: Central Asia, Kyrgyzstan, Chiyim-Tash, Rock Paintings.

Giriş

Dağlar ülkesi olarak bilinen Kırgızistan'ın jeolojik yapısı, erken dönemden itibaren insanların yaşam biçimlerinin şekillenmesinde önemli olmuştur. Topografyanın yerleşik yaşam için oldukça kısıtlı imkânlar sunması, tarih boyunca bölgeyi, çoğunlukla göçer yaşam biçimine sevk etmiştir.

Kırgızistan'da Tanrı Dağları ve Pamir Dağları olmak üzere iki dağlık sistem vardır. Tanrı Dağları ve Pamir Dağları, dünyanın Himalayalar, Karakorum ve Hindukuş ile karşılaştırılabilir en yüksek dağlık sistemleri arasındadır. Tanrı Dağları ülkenin tamamını kaplamaktadır. Pamir Dağları ise Kırgızistan'ın güneyindeki en yüksek dağları oluşturur. Dağlar, geçitler ve vadilerle ayrılmıştır. Boğazlar nehirler tarafından oluşturulurken; vadiler Kırgızistan'ın en verimli ve çok nüfuslu

bölgelerini temsil eden daha çok geniş yaylalar şeklindedir. Kırgızistan'daki vadilerin en alçak ve en düz olanı kuzeyde Çuy ve Talas Vadileri, güneyde ise Fergana Vadisi'dir. Bu üç vadi, deniz seviyesinden 400-1500 m. yükseklikte buldukları için alçak dağ bölgesine dâhil edilebilir.¹ Su zengini olan ülkede yaklaşık olarak toplam uzunluğu 150.000 kilometre olan 40.000'den fazla nehir ve akarsu bulunmaktadır. Nehirlerin ve akarsuların çoğu, dağlardaki buzulların ve kar alanlarının eriyen sularıyla beslenir. Kırgızistan'ın en büyük nehirleri Narın, Talas, Çuy, Kara Derya, Çatkal ve Kızıl Su'dur. Kırgızistan, 3000 - 4000 m yükseklikte yer alan ve toplam yüzey alanı 7000 km² olan yaklaşık 2000 göle sahiptir. En büyük göller Issık Göl, Son Göl ve Şatır Göl'dür²(Foto I).

Foto I: Kırgızistan Dağlık Sistemi (Chotaeva).

Bölgedeki ilk insan izleri Paleolitik Çağ'a kadar uzanır. Koçkor ve Narın Vadisi'nde keşfedilen Paleolitik döneme ait yerleşmeler, bölgenin ilk sakinleri hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlar.³ Bu bölgelerdeki insan yerleşimleri Neolitik ve Tunç Çağı boyunca da devam etmiştir. Son araştırmalarda Tacikistan ve Kırgızistan sınır bölgelerindeki Alay bölgesi de dahil olmak üzere Neolitik dönem yerleşmeleri

1 Cholpon Chotaeva, *Geography Of Kyrgyzstan*, Bishkek, 2021, s.10.

2 Chotaeva, *age.*, s. 13-14.

3 Aida Abdykanova, *New Discoveries About Ancient Naryn*, University Of Central Asia, Bışkek, 2019, s. 6.

MÖ 6000-5000 yıllarına tarihlendirilmiştir.⁴ Son arkeobotanik çalışmalarda Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçişte (1065–825 BC) göçer toplulukların sanılanın aksine, mevsimlik sulama sistemleri ile sulanmış olabilecek, su gerektiren mahsullerin (buğday, kabuklu arpa ve baklagiller) yerel olarak yetiştirildiğine dair kanıtlar ortaya konulmuştur.⁵ Bu ve benzeri çalışmalar arttıkça bölgedeki göçer kültürün yerleşik kültür ile olan arkaik ilişkileri de daha fazla netlik kazanacaktır. Bununla birlikte bölgede çiftçilik ve ziraat ile ilgili olabilecek kaya resim alanlarındaki bazı tasvirler de konunun açıklığa kavuşmasına yardımcı olmaktadır.⁶

Göçer bir tarihsel arka plana sahip olan bölgenin hayvan popülasyonu ve ekosistemi düşünüldüğünde Erken Tunç Çağı'ndan itibaren bölgede pastoral bir hayat süren göçerlerin sanat anlayışının da “bozkır sanatı”, “hayvan üslubu” çerçevesinde geliştiği görülür. “Hayvan üslubu” Tunç Devrinden itibaren göçer Ptototürklerin içtimai hayatlarını yansıtan önemli bir sembolizasyondur. Konu hakkında çalışmaları bulunan Y. Çoruhlu bu üslubun kökleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“İç Asya ve Orta Asya hatta Orta Avrasya'nın batı bölgelerinde birbirine bağlı olarak ve bölgesel farklılıklarla gelişen Hayvan Üslubu'nun başlıca ve baskın durumdaki temsilcisi Türklerin Ataları (=Ön-Türkler /Proto Türkler) ve Türklerdir. Hayvan Üslubu'nun ilk ortaya çıktığı Tunç devirlerini esas aldığımızda dahi, Bozkır Sanatı aslında “Türk Bozkır Sanatı” Hayvan Üslubu ise “Türk Hayvan Üslubu”dur veya en kötü ihtimalle başka uluslara ait ayrı ayrı hayvan üslubu sanatlarının varlığını kabul etsek bile, baskın olan “Türk Hayvan Üslubu”dur. Diğer ulus veya halkların Hayvan Üslubu, Türk Bozkır Hayvan Üslubu'nun sanatsal ihracı, etkileri veya öteki halkların Türklerle yan yana yaşamalarının sonucunda oluşmuş olmalıdır”. Bununla birlikte bu görüşlerimize Part, Med, Ahamenid, İran ve Çin bölgelerinde ve ayrıca Mezopotamya bölgesinde de bir Hayvan Üslubu'nun varlığından

4 Giedre Motuzaite Matuzeviciute - Kubatbek Tabaldiev at all, “High-Altitude Agro-Pastoralism in the Kyrgyz Tien Shan: New Excavations of the Chap Farmstead (1065–825 CAL B.C.)”, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 45, Trustees of Boston University 2019, s. 1-2.

5 Matuzeviciute - Tabaldiev at all, agm., s. 15.

6 Saymaltaş kaya resim alanındaki at ile tarla sürmeye çalışan çiftçiler ve atlı arabalar, bölgede çiftçilik ile ilgili görsel kanıtlardan biridir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kadıça Tashbayeva, “Petroglyphs of Kyrgystan”, *Petroglyphs of Central Asia*, Ed. Kadıça Tashbayeva, Bishkek: International Institute for Central Asian Studies, 2001, s. 31; Alpaslan, Ceylan, “Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri”, *XVII. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara, 2018, s. 155-189.

söz ederek karşı çıkılabilir, ancak bu durumda önce (yukarıda da kısaca bahsettiğimiz konu ile de ilintili olarak) söz konusu bölge ve toplulukların, Türkler ve Türklerin ataları ile ilişkilerine, bağlantılarına bakılmalıdır ki sonrasında bu itiraz büyük oranda geri çekilebilir. Öte yandan bahsedilen yerlerdeki “Hayvan Üslupları” Türklerdeki kadar yaygın, onlardaki kadar sürekli ve genel sanat içinde baş aktör konumunda değildir. Ayrıca Türk Hayvan Üslubu’nda görülen hareket, kıvraklık ve canlılık onlarda yoktur.”⁷

Bu görüşe katılmakla birlikte Çiyim Taş özelinde Kırgızistan ve Orta Asya’nın değişik bölgelerinde ortaya çıkan kaya resim sanatındaki hareketli hayvan sahnelerinin devamı niteliğinde olan kurgan buluntuları da yukarıdaki ifadeleri destekler. İskit dönemine ait Esik Kurganı⁸, Arzhan Kurganı⁹ gibi kurganlardan çıkarılan çeşitli grifon, metal eşya ve ahşap malzemede “hayvan üslubunun” yansımalarını görmek mümkündür.

Kırgızistan, kaya resimleri bakımından Orta Asya’nın en zengin bölgelerinden biridir. Bölgede belirlenmiş Saymalıtaş¹⁰, Çiyim Taş¹¹, Karakol¹², Çolpan Ata¹³, Kenkol¹⁴, Örnok¹⁵ ve Kara-Kulzha’nın¹⁶ yanı sıra literatüre girmemiş pek çok kaya resim alanının olduğu düşünülmektedir. Bunların içinde Saymalıtaş ritüel alanı, dünyadaki en özel kaya resim alanlarından biridir. Yaklaşık olarak 10 bin taşın üzerinde 100.000’e yakın resim barındıran kaya resim alanı, bu tür araştırmalar bakımından adeta bir laboratuvar görevi görmektedir.¹⁷ Bu kaya resim alanları

- 7 Yaşar Çoruhlu “Bozkir Sanatında Hayvan Üslubu” *Türkiye-Moğolistan Diplomatik İlişkilerinin 50. Yılı Münasebetiyle Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Tarih-Dil-Kültür*, yay. haz. Kürşat Yıldırım, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2020, s. 174
- 8 Kemal Akışev, *Issık Kurgan*, İskustvo Yayınları, Moskova 1978, s. 17-18.
- 9 Konstantin Vladimirovich Chugunov - Hermann Parzinger - Nagler Anatoliy Oskarovich, *Tuva’daki İskit Dönemi Çar Kurganı-Arzhan II*, Novosibirsk 2017, s. 135-139.
- 10 Tashbayeva, *age.*, s. 20.
- 11 Bakyt Amanbaeva - Aiday Suleymanova - Chynarbek Zholdoshev, “Rock Art in Kyrgyzstan”, *Rock Art in Central Asia A Thematic Study*, ed. Jean Clottes, Paris, 2011, s. 46; Luc Hermann, *The Site Of Chum-Tash In The Region Of Ur-Maral (Talas Oblast) In Kirghuzstan*, Inora, 2018, No. 82, s. 15.
- 12 Amanbaeva- Suleymanova- Zholdoshev, *age.*, s. 46.
- 13 Amanbaeva- Suleymanova- Zholdoshev, *age.*, s. 50.
- 14 Amanbaeva- Suleymanova- Zholdoshev, *age.*, s. 45.
- 15 Çjan So Ho-T.T. Çarginov –O. A.Soltobayev- Ç.M. Coldosov, *Petroglyphs in Central and Eastern Kyrgyzstan*, 2011, s. 37.
- 16 Amanbaeva- Suleymanova- Zholdoshev, *age.*, s. 56.
- 17 Anıl Yılmaz, “Saymalıtaş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine”, *Tarih İncelemeleri*

içinde yine özel bir yeri bulunan ve bildirimizin de konusunu oluşturan Çiyim Taş kaya resim alanı ise bölgedeki Erken Dönem ve Geç Dönem kaya resim sanatını birlikte yansıtmaları bakımından değerlidir. 2021 yılında bölgede gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarında çalışma fırsatı bulduğumuz Çiyim Taş kaya resim alanında fotoğraflama ve çizim çalışmaları yapılmış, daha sonra ise resimlerin stil ve üslup kritiği yapılarak analogi yolu ile bölgedeki diğer kaya resimleriyle benzerlikleri ve farklılıkları ele alınmıştır.

Çiyim Taş Kaya Resimleri

Çiyim-Taş kaya resimleri Issık-Göl İli'ne bağlı Ton İlçesi'ndeki Ak-Ölön köyünden 4 km güneyde bulunmaktadır. Bölge, eski Türk kültürüne ait kurganlar ve kaya resimleri bakımından zengin bir bölgedir. Çiyim-Taş kaya resimleri Çiyim-Taş adını taşıyan bir kayalığın içerisinde birbirinden 400 metre uzaklıkta bulunan iki kayanın üzerinde yer alır. Çizimlerin çoğu, hayvanları (keçi, köpek, deve, yırtıcı hayvanlar ve diğerleri) ve insanları (av sahnelerindeki okçular dâhil), damgaya benzeyen işaretleri içerir.¹⁸

Dergisi, XXVIII/1, 2013, s. 223-248; Oktay Özgül, "Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri", *Bellekten*, C 85, S. 304, 2021, s. 783; Servet Somuncuoğlu, *Saymalıtaş: Gökyüzü Atları*, İlke Basım Yayın, İstanbul, 2011.

- 18 Kaya resim alanındaki tasvirler Türk Dünyasının hemen hemen her tarafında ortaya çıkan kaya resimlerindeki pastoral sahneler ile büyük benzerlikler taşır. Bu benzerlikler, Orta Asya'dan başlayıp Kafkaslar yolu ile İran ve Anadolu'ya yapılan Proto Türk göçlerinin açıklanmasında anahtar bir role sahiptir. Kaya resimleri hakkında geniş bilgi için bk. Nezahat Ceylan, "Yağlıca Kalesi'nde Yılan Figürü ve Türklerde Yılan Simgesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* I, 2016, s. 409-421; Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 391-407; Mustafa Karageçi, "Doğu Anadolu Kaya Resimlerindeki Süvari Tasvirleri", *IV Uluslararası Türk Şoleni*, Erzurum 2018, s. 561-583; Akın Bingöl, "Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 347-355; İbrahim Üngör, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereçi Kaya Resimleri)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 357-370; İbrahim Üngör, "Türk Kültüründe Dağ Keçisi Teke", *IV. Uluslararası Türk Şoleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2016 Erzurum)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2018, s. 245-325; Alpaslan Ceylan - Oktay Özgül, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Kültürünün Erken Dönem Şifreleri Kaya Resimleri", *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul 2018, s. 626 - 632; Alpaslan Ceylan, "Anadolu'daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunnı Mağarası", *Türkler Ansiklopedisi*, C 6, Ankara 2002, s. 425-429; Alpaslan, Ceylan, "Doğu Anadolu'da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi", *Bilim ve Ütopya*, 163/14, 2008, s. 26-35; Oktay Özgül, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At-Geyik ve Güneş Kursu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 2016, s. 371-390; Oktay Özgül - Burak Bingöl, "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi", *Art-Sanat*, 16, 2021, s. 491-529; Oktay Özgül - Nezahat Ceylan, "Göçerlik ve Yerleşiklik Arasında

Kaya resimleri kayalığın içerisinde birbirinden 400 metre uzaklıkta bulunan iki kayanın üzerinde yer alır. (Foto II-III). Kaya resim alanı, *Kırgızistan Tarihi ve Kültürel Siteler Listesi'nde* yer almamaktadır. Fiziksel koruması yoktur. Kaya resim alanı ulaşılması kolay bir bölgede olduğundan dolayı, çok fazla insan etkisine maruz kalmış, bu da zamanla resimlere yeni resimler eklenmesine sebep olmuş ve kaya yüzeylerindeki tahribatın da fazla olmasını sağlamıştır.

Foto II: Çiyim Taş Genel Görünümü.

Bir Bileşen: Fergana Vadisi”, *Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih- Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu*, Ankara 2019, s. 472 – 496; Oktay Özgül - Nezahat Ceylan, “Eskiçağ 'da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/13, 2017, s. 24-62.

Foto III: Kaya Resim Alanı İzohips Haritası.

Resimler, Kırgızistan ve Orta Asya'nın tamamında olduğu gibi pastoral sahnelerden oluşur. Kaya resimlerinin çoğu Geç Tunç Çağı özelliği göstermekle birlikte, Demir Çağ özelliği gösteren tasvirler de yer alır. Bunun yanı sıra antropomorfik tasvirlerde dikkati çeken özellik, gagalama (pecked) yönteminin kullanılmış olmasıdır. Bu resimler büyük olasılıkla Tunç Çağı'nda yapılmış olmalıdır.

INolu Pano: Kırılmış ve katmanları deforme olmuş bazalt bir kayanın yüzeyinde yönü doğuya doğru çizgi tekniğinde çizilmiş bir dağ keçisi çizimi görülmektedir. Keçi yan profilden ve iki ayaklı çizilmiştir. Ön ve arka ayakları orantılı bir biçimde çizilen keçinin gövde kısmı düz bir şekilde çizilmiş, boynuz ise yukarı doğru düz bir şekilde tasvir edilmiştir. Boyunla sırt düz bir şekilde birleştirilmiş herhangi bir oylum ya da kavis gösterilmemiştir (Foto IV-Çizim I).

Foto IV- Çizim I: I Nolu Pano.

II Nolu Pano: II Nolu Pano'da deforme olmuş kayanın batı yönünde iki adet dağ keçisi, hemen keçilerin üstünde ise iki avcı figürü yer almaktadır. Avcıların elinde yay ve mızrak bulunmaktadır. Yaylar oldukça uzun çizilmiştir. Mızrakların ucunda sahiplerini belirleyen (deri vb) bir nesne yer almaktadır. Avcılardan dağ keçilerine daha yakın olan, avlarının kaçamayacağı bir noktaya konuşlanmıştır. Bu durumu avcıların av esnasındaki zorlama taktiği olarak da yorumlamak mümkündür. Dağ keçilerinin arkasında olan avcı, avını diğer avcıya doğru sürmüş olabilir. Keçilerin boynuzları arkaya doğru kavisli bir şekilde çizilmiş, sakalları belirgin bir biçimde tasvir edilmiştir. Çift ayaklı ve profilden çizilen keçilerin alt tarafta olanı kuyruğundan da anlaşılacağı gibi tekedir. Üstteki keçi ise dişi olup muhtemelen aynı şekilde çizilmiş; ama tahribattan dolayı pek belirtilmemiştir. Çizimlerde kazıma tekniği kullanılmıştır (Foto V- Çizim II).

Foto V: II Nolu Pano.

Çizim II: II Nolu Pano.

III Nolu Pano: Kırık olan kayalığın üst tarafında antropomorfik biçimli 2 damga yer almaktadır. Bir çalışmada Türk dönemine ait olan damga stilleri ile benzerliğinden dolayı bu tarz işaretler eski Türk damgası şeklinde yorumlanmıştır¹⁹. Z. Samaşev, N. Bazılhan ve S. Samaşev gibi bilim adamları, bu ve bunun devamı olan, damgalarının 'arhar müyüz (argali boynuz)' düşüncesi ile ilgili olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰ Bu tarz damgalara Kazakistan'da, Moğolistan'da da rastlanmaktadır²¹ (Foto VI-Çizim III).

¹⁹ Luc Hermann, agm., s. 16.

²⁰ Zeynullah Samaşev - Napil Bazılhan - Samaşev, S., *Drevnetyurkkiye Tamgi*, Almatı 2010, s. 74.

²¹ Darhan Kidirali - Gaybullah Babayar, *Türk Bengü Taşı: Şiveet-Ulaan Damgalı Anıtı*, Astana 2015, s. 12-13.

Foto VI: III Nolu Pano.

Çizim III: (Antropomorfik Türk Dönemi Damgaları).

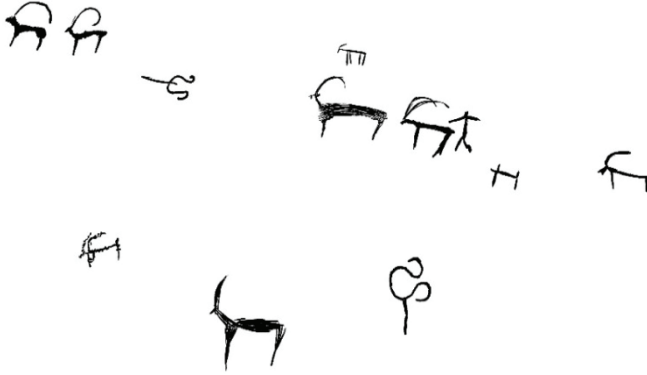
Kazakistan Türk Dönemi
Antropomorfik Damga (Hermann)Çiyim Taş Türk Dönemi
Antropomorfik damga (Hermann)

IV Nolu Pano: Damgaların olduğu kısmın hemen üst tarafında üç tanesi belirgin olmak üzere 9 adet dağ keçisi tasviri yer almaktadır. Dağ keçilerinin çiziminde hem çizgi tekniği hem de gagalama (pecked) tekniği uygulanmıştır. Keçiler yine iki bacaklı ve profilden çizilmiştir. Diğer resimlerde olduğu gibi keçilerin sakalları belirgin, boyunuzlar oldukça abartılı ve geriye doğru tasvir edilmiştir. Ardışık duran iki keçinin hemen arkasında cin ali formunda çizilmiş antropomorfik bir figür yer almaktadır. Bu insan çizimini avcı diye nitelendirebilmemiz için elinde bir silah vb. bir nesne gerekmektedir (ok-yay, mızrak). Ancak bu figürün elinde herhangi bir kesici veya delici aletin çizilmediği görülmektedir. Çizgi yöntemi ile çizilmiş olan bu figür diğerlerinden hem teknik hem de stil yönünden ayrılmaktadır. Muhtemelen daha önceki bir zaman diliminde yapılmıştır. Çünkü diğer keçiler oldukça tamamlayıcı ve bütüncül bir şekilde çizilmişken, bu figür nokta vuruş tekniği ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Geç Tunç Dönemine tarihlendirilebilecek

bir figürdür²² (Foto VII - Çizim IV). Ayrıca panoda iki adet de damga olması muhtemel figür yer almaktadır.

Foto VII: IV Nolu Pano.

Çizim IV: IV Nolu Pano.

²² Bölgedeki damgalar ve yazıtlar hakkında çalışmaları bulunan R. Alimov, buradaki damgaları Lir'e benzeterek, damgaların Kara Türgeşlerin hükümdar ailesine ait arma işareti olduğunu ifade etmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Rysbek Alimov, "Koçkor'daki Türgeş Yazıtları", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2004, s. 20-26-28.

V Nolu Pano: Doğuya doğru devam eden kayalığın orta kısmında 2 adet karşıdan çizilmiş dağ keçisi tasviri yer alır. Keçiler kayanın doğu yönünde yer alır. Her iki baş tarafta olanlar doğu yönünde tasvir edilmiştir. Keçilerin ortasında ise ne olduğunu tam olarak tanımlayamadığımız bir figür yer almaktadır. Keçilerin yönlerindeki farklılık muhtemelen av esnasındaki hareketliliğin yansıtılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Buradaki dağ keçileri diğerlerinden farklı olarak 4 ayaklı çizilmiştir. Diğer resimlerde uygulanan vurma tekniği burada da uygulanmıştır (Foto VIII- Çizim V).

Foto VIII: V Nolu Pano.

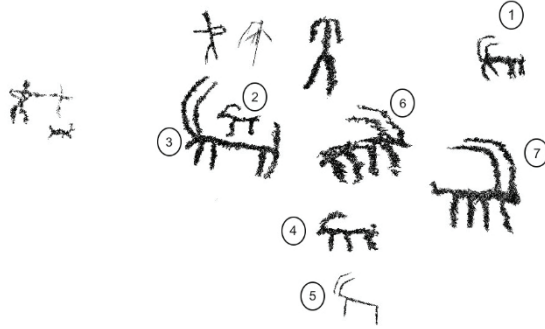
Çizim V: V Nolu Pano.

VI Nolu Pano: Bazalt kayalığın üst kısmındaki blokların üzerinde doğu-batı yönünde gagalama (pecked) yöntemi ile çizilmiş tasvirler yer alır. Panoda 3 antropomorfik figür bulunur. Bunlardan en solda olan bir avcı, yanında av köpeği ile birlikte dağ keçilerine ok atarken resmedilmiştir. Ressam bu profili yakalamak için muhtemelen kendini kompozisyonun arkasında hayal etmiştir. Antropomorfik figürlerden ikincisi kollarını açmış bir vaziyette ihtimalle tamamlanmamış bir avcı figürüdür. Hemen onun yanındaki üçüncü figür ise, kollarını aşağıya doğru sarkıtmış, bacakları biraz ayrık ve kafası olmayan bir insan şeklinde resmedilmiştir. İnsan çizimlerinden ikisi kafalı bir şekilde çizilmişken, diğeri kafasız çizilmiştir. Bu resimlerin hemen altında 7 dağ keçisi resmi yer alır. Bunlardan 6-7 numara ile belirtilenler doğuya doğru; 1-2-3-4-5 numara ile belirtilenler ise batıya doğru çizilmiştir. Batı yönündeki büyük bir şekilde çizilmiş olan dağ keçisinin üstünde, boyutundan yavru olduğu anlaşılan bir dağ keçisi resmi mevcuttur. Keçilerin hepsinin sırt, boynuz ve gövdeleri orantılı bir şekilde çizilmiştir. Avcının yönü de dikkate alındığında panonun bir av sahnesindeki kaçışmayı yansıttığını ifade edebiliriz. Keçilerin hepsinde Tunç Çağı'nda yoğun olarak kullanılmaya başlayan gagalama tekniği uygulanmıştır.²³ Ancak panonun alt kısmındaki iki keçi, iki bacaklı ve kazıma tekniği ile çizilmiştir. Bunlar Erken Demir Çağı'na ait olan çizimlerdir (Foto IX-Çizim VI).

23 Gagalama (pecked) tekniği: Sivri ve kesici bir aletle (muhtemelen tunç/tunç karışımı) milimetrik dokunuşlar ile kaya yüzeyine uygulanan bir resim tekniğidir. Örneklerine dünyanın pek çok yerinde rastlanmakla birlikte Avrasya kaya resim sanatında fazlaca görülür. Bu yöntem kronoloji konusunda sıkıntı yaşanan kaya resimlerinin tarihlendirilmesinde dönemlerin ayrıştırılmasında bir kriter olarak kullanılır. Tamgalısay'da MÖ II. binden başlayıp MÖ XIV-XIII. yüzyıla kadar devam eden kaya resimlerinde Saymalıtaş'ta, Sarımsay kaya resimlerinde bu yöntemle ilgili güzel örnekler yer alır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Alexey E., Rogozhinskiy, "Rock Art Sites in Kazakhstan", *Rock Art in Central Asia*, ed. J. Clottes, Paris 2011, s. 27; Vadim Ranov, "Petroglyphs of Tadjikistan", *Petroglyphs of Central Asia*, ed. K. Kadiça Tashbayeva, 2001, s. 126; Muhiddin Khujanazarov, "Rock Art Sites in Uzbekistan", *Rock Art in Central Asia*, ed. J. Clottes, Paris, 2011, s. 111; Oktay Özgül, agm., s. 806.

Foto IX: VI Nolu Pano.

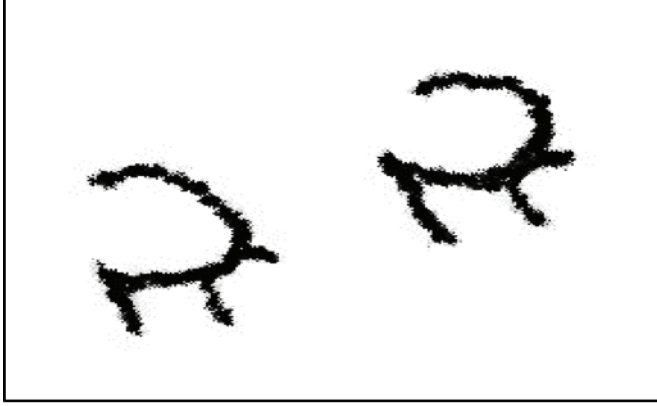

Çizim VI: VI Nolu Pano.

VII Nolu Pano: Kayalığın doğuya doğru renginin kırmızıya döndüğü deforme olmuş yüzeyinde belirgin 2 adet dağ keçisi resmi yer alır. Dağ keçileri ardışık bir biçimde; boynuz, gövde ve ayakları orantılı bir biçimde tasvir edilmiştir. Dağ keçilerinden biri çizgi, diğeri de kazıma tekniği ile yapılmıştır. Resimlerin boynuz uzunlukları hemen hemen aynı oranda ve arkaya doğrudur. (Foto X-Çizim VII).

Foto X: VII Nolu Pano.

Çizim VII: VII Nolu Pano.

VIII Nolu Pano: Kayalığın orta kısmında tahribatın fazla olduğu yüzeyde 5 devenin olduğu bir deve kervanı tasvir edilmiştir. Develerin çift hörgüçlü olduğu görülmektedir. Karşı profilden çizilen deve kervanının hemen üstünde yine 2 dağ keçisi resmi yer almaktadır. Bunlardan uzun gövdeli ve gerçek dışı çizim olanının sakalı belirgin, gövdesi uzun ve boynuzları gövdeye göre orantısız çizilmiştir. Hemen onun arkasındaki dağ keçisi ise daha kısa ve şişman bir şekilde tasvir edilmiştir. Çizimler kayalıktaki tekniğe uygun bir biçimde dövme tekniğinde geç döneme aittir. Bölgedeki ticaretin varlığını yansıtması bakımından önemlidir (Foto XI - Çizim-VIII).

Foto XI: VIII Nolu Pano.

Çizim VIII: VIII Nolu Pano.

Sonuç

Çiyim Taş kaya resim alanı Kırgızistan'daki diğer kaya resim alanları ile stil, teknik ve kompozisyon bakımından büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Resimlerin en önemli özellikleri diğer kaya resim alanlarında olduğu gibi hareketli hayvan sahnelerinin işlenmiş olmasıdır. Tipik bozkır sanatı özelliği gösteren kaya resimlerindeki bir diğer özellik, Tunç Çağı'ndan itibaren Demir Çağ ve Geç Dönem özelliği gösteren resimlerin aynı yüzeylere işlenmiş olmasıdır. 1. Panodan itibaren bu özelliği görebiliriz. Resimlerde öne çıkan unsur, bölgenin ana geçim

kaynaklarından biri olan avcılıktır. Kaya resim alanındaki tasvirlerin bir diğer özelliği de çizilen resimlerdeki sadelik ve orantıdır. Bu orantı o kadar belirgindir ki, sanki hepsi tek elden çıkmış gibidir. Mesela dağ keçisi tasvirlerindeki boynuz derinliği ve arkaya doğru çap kısmı hemen hemen hepsinde aynıdır. Yine gagalama tekniği ile çizilen resimlerdeki gövde-boyun ve bacak orantısı resimlerdeki bir diğer ayrıntı olarak göze çarpar.

Kaya resimlerindeki sahneler birbirini takip eder kompozisyonlar şeklindedir. Bununla birlikte resimlerdeki VI No.lu resim, tam anlamı ile tipik bir av sahnesidir. Avcının okunu atmak için hazır bekleyişi ve yanındaki av köpeğinin belirgin bir şekilde çizilmesi av sahnesini tamamlayan bir unsur olarak göze çarpar. Kaya resimlerindeki temalarda yer alan hayvanlar dağ keçileri, köpek ve develerdir. Bunun yanında, damgalar ve runik yazıya benzeyen işaretler de panoları özel kılan unsurlar arasındadır. VIII No.lu Panoda yer alan deve kervanı ise bölgedeki ticaretin varlığına işaret eder. Develer yöreye özgü ve çift hörgüçlü olarak tasvir edilmiştir. Yörenin hayvan faunası hakkında bilgi veren resimlerde, diğer bölgelerdeki gibi sıkça rastlanan geyik tasvirine rastlanmamıştır.

Çiyim Taş Kaya Resim alanını Kırgızistan'ın diğer kaya resim alanlarından farklı kılan bir başka özelliği de pastoral sahneleri tamamlayan geyik resimleri ve diğer av hayvanlarının olmayışı ile birlikte iki adet antropomorfik damgayı barındırmasıdır. Damgaların İskit-Hun-Göktürk-Uygur dönemi gibi belirlenmiş damga geleneğinin proto tiplerini yansıtmaları bakımından önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bu ve benzeri kaya resim çalışmaları, bölgedeki kaya resmi yapma geleneğinin yerel ve spesifik özelliklerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu tür araştırmaların artması, göçer kültürlerin coğrafyayı kullanmadaki becerilerinin ortaya konulmasındaki göstergebilim çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Abdykanova, Aida, *New Discoveries About Ancient Naryn*, University Of Central Asia, Bişkek 2019.

Akişev, Kemal *Issık Kurgan*, İskustvo Yayınları, Moskova 1978.

Alimov, Rysbek “Koçkor’daki Türgeş Yazıtları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2004, s. 13-43.

Amanbaeva, Bakyt - Aiday Suleymanova - Chynarbek Zholdoshev, “Rock Art in Kyrgyzstan”, *Rock Art in Central Asia A Thematic Study*, ed. Jean Clottes, Paris 2011.

Bingöl, Akın, “Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kaya Üstü Resimleri”, *SUTAD*, 39, 2016, s. 347-355.

Bingöl, Burak, *Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Dağ Keçisi Motifi*, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2020.

Ceylan, Alpaslan - Özgül, Oktay, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Kültürünün Erken Dönem Şifreleri Kaya Resimleri”, *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul 2018, s. 626-632.

Ceylan, Alpaslan, “Anadolu’daki İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C 6, Ankara 2002, s. 425-429.

Ceylan, Alpaslan, “Doğu Anadolu’da Kaya Resimlerinin Türk Tarihi Açısından Önemi”, *Bilim ve Ütopya*, 163/14, 2008, s. 26-35.

Ceylan, Alpaslan, “Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri”, *XVII. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara, 2018, s. 155-189.

Ceylan, Nezahat, “Yağlıca Kalesi’nde Yılan Figürü ve Türklerde Yılan Simgesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* I, 2016, s. 409-421.

Chotaeva, Cholpon, *Geography Of Kyrgyzstan*, Bishkek 2021.

Chugunov, Konstantin - Vladimirovich Hermann Parzinger - Nagler Anatoliy Oskarovich, *Tuva’daki İskit Dönemi Çar Kurganı-Arzhan II*, Novosibirsk 2017.

Çjan So Ho-T.T. Çarginov –O. A.Soltobayev- Ç.M. Coldsözov, *Petroglyphs in Central and Eastern Kyrgyzstan*, 2011.

Çoruhlu, Yaşar “Bozkır Sanatında Hayvan Üslubu” *Türkiye-Moğolistan Diplomatik*

İlişkilerinin 50. Yılı Münasebetiyle Geçmişten Günümüze Türkler ve Moğollar Tarih-Dil-Kültür, yay. haz. Kürşat Yıldırım, Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2020, s. 171-200.

Günaşdı, Yavuz, “Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 391-407.

Hermann, Luc “The Site Of Chum-Tash In The Region Of Ur-Maral (Talas Oblast) In Kirghızstan”, *Inora*, 82, 2018, s.11-16.

Karageçi, Mustafa, “Doğu Anadolu Kaya Resimlerindeki Süvari Tasvirleri”, *IV Uluslararası Türk Şöleni*, Erzurum, 2018, s. 561-583.

Kidirali, Darhan - Gaybullah Babayar, *Türk Bengü Taşı: Şiveet-Ulaan Damgalı Anıtı*, Astana 2015.

Matuzeviciute Motuzaitė Giedrė - Kubatbek Tabaldiev - Taylor Hermes - Elina Ananyevskaya - Mindaugas Grikipedis - Elise Luneau - Inga Merkyte and Lynne M. Rouse, “High-Altitude Agro-Pastoralism in the Kyrgyz Tien Shan, New Excavations of the Chap Farmstead (1065–825 CAL B.C.)”, *Journal of Field Archaeology*, Vol. 45, Trustees of Boston University 2019, s. 1-17.

Özgül, Oktay - Burak Bingöl, “Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi”, *Art-Sanat*, 16, 2021, s. 491-529.

Özgül, Oktay - Ceylan, Nezahat, “Eskiçağ’da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 4/13, 2017, s. 24-62.

Özgül, Oktay - Ceylan, Nezahat, “Göçerlik ve Yerleşiklik Arasında Bir Bileşen: Fergana Vadisi”, *Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih- Kültür Ve Medeniyet Sempozyumu*, Ankara 2019, s. 472-496.

Özgül, Oktay “Artvin Arılı (Demirkapı) Yaylası Kaya Resimleri”, *Bellekten*, C 85, S. 304, 2021, s.781-818.

Özgül, Oktay, “Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At-Geyik ve Güneş Kursu”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 2016, s. 371-390.

Ranov, Vadim, “Petroglyphs of Tadjikistan”, *Petroglyphs of Central Asia*, ed. Kadıça Tashbayeva, 2001, s. 122-151.

Rogozhinskiy, Alexey E., “Rock Art Sites in Kazakhstan”, *Rock Art in Central Asia*, ed. J. Clottes, Paris 2011, s. 9-43.

Samaşev, Zeynullah Napil Bazılhan, Samaşev, S., *Drevnetyurkskiye Tamgi*, Almatı, 2010.

Somuncuoğlu, Servet, *Saymalıtaş: Gökyüzü Atları*, At-Ok Yayınları, İstanbul 2011.

Tashbayeva, Kadiça, *Petroglyphs of Kyrgyzstan, Petroglyphs of Central Asia*, Bishkek 2001.

Üngör, İbrahim, “Orta Asya’dan Anadolu’ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereçi Kaya Resimleri)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 39, 2016, s. 357-370.

Üngör, İbrahim, “Türk Kültüründe Dağ Keçisi Teke”, *IV. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2016 Erzurum)*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2018, s. 245-325.

Yılmaz, Anıl, “Saymalıtaş Petrogliflerindeki Toy (Şenlik) Sahneleri Üzerine”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, s. 223-248.

